

СУТНІСТЬ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

У статті викладено аргументи щодо використання парадигми регіону як економічної системи. Розглянуто складові регіональної економічної системи, виділено основні її властивості, кваліфіковано її відносно розмірів території. Обґрунтовано і рекомендовано подальше дослідження в межах даної парадигми.

Arguments are expounded on a benefit to a paradigm of region as economic system. The constituents of the regional economic system are considered, its basic properties are selected, it is skilled to the sizes of territory. Reasonably and further research of this paradigm is recommended in its frameworks.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап економічного розвитку людства може бути охарактеризований двома явищами: глобалізацією і регіоналізацією. Основним наслідком глобалізації є подальший світовий розподіл праці, вільна міграція (і, як правило, концентрація на окремих територіях) в масштабах усієї планети капіталу, людських і виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних і технологічних процесів, а також зближення і злиття культур різних країн. За своєю сутністю глобалізація нагадує стискування зовнішнього середовища, де зв'язки і контакти між окремими елементами стають міцнішими і ближчими. Регіоналізацію можна охарактеризувати як прояв та розвиток нових інституційних форм, що відповідають новій ролі регіонів у сучасних умовах. Тобто, в даному випадку регіоналізація може розглядатися як підвищення ролі регіону на національному рівні та регіональних утворень на наднаціональному рівні. Також прийнято вважати, що регіоналізацію потрібно розглядати не як тенденцію до автаркії, а навпаки, як важливий крок на шляху включення регіонів до числа учасників національного та світового ринків. Цей крок обумовлює корінні зміни у просторовій організації економіки і реалізації державної регіональної політики. Таким чином, регіоналізація може розглядатися як процес посилення ролі та значення регіонів у економічних відносинах з посиленням як горизонтальних, так і вертикальних зв'язків. До того ж регіоналізацію можна розглядати як похідну глобалізації, що направлена на знаходження ідентичності соціуму, що мешкає на певній території. У цьому зв'язку з'являється необхідність у розпізнанні вихідної точки регіоналізації, а саме сутності регіону, з яким, як правило, вона асоціюється. При цьому актуалізується розуміння регіону як економічної системи.

Аналіз досліджень і публікацій останніх років. Існує велика кількість досліджень, присвячених регіону як системі. Автори намагалися виділити його відмінні риси, розглянути його з різних сторін. Так, Е. Л. Пашнанов вважає [1, с.20-21], що регіон розглядається як цілісна система зі своєю структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, культурою та умовами життя населення. Її характеризує велика кількість взаємопов'язаних підсистем різного типу з локальними цілями, ієрархічність структури, неповна визначеність стану елементів. Д. Ю. Лапигін стверджував [2, с.40], що регіон як складна соціально-економічна система пов'язана безліччю стосунків як із зовнішнім середовищем (у тому числі з державою), так і внутрішнім середовищем, специфіка якого в контексті представлена відносинами регіону з територіальними одиницями і господарюючими суб'єктами. В. М. Василенко зробив акцент на тому [3, с.9], що регіон з позиції системи є цілісністю взаємопов'язаних елементів, суть і потенціал якої якісно відрізняються від суті та потенціалів цих елементів. О. О. Хохлова підходила до регіону як до господарської системи, виділяючи той факт, що «досить актуальним представляється аналіз структурних змін у економіці регіону саме за цей період за допомогою шкали відносин, у якій інтервальне

значення має абсолютну нульову точку» [4, с.83-99].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. В регіоналістиці регіон характеризується, в основному, з боку деякої території, на якій проживають люди, виконується виробництво і так далі. Проте дуже мало уваги приділяється іншому аспекту регіону, як деякого «організму», що є важливою ланкою в економіці України. У зв'язку з цим виникла необхідність в дослідженні парадигм (від грецьк. «παράδειγμα» – приклад, модель, зразок) регіону. Серед них парадигма регіону як системи відіграє одну з важливих ролей, оскільки в її межах регіон розглядається з боку взаємодії його складових частин.

Постановка завдання. Головною метою статті є визначення сутності регіону як економічної системи, виділення основних її властивостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. За загальним змістом регіоном прийнято вважати території абсолютно різної площі. Так, наприклад, «у цілому, в Україні під регіоном необхідно розуміти частину її території, що має спільні природні, соціально-економічні, національно-культурні та інші умови. Причому регіон не обов'язково має співпадати з адміністративними кордонами – у ряді випадків він має об'єднувати території декількох суміжних адміністративних суб'єктів, наприклад, Донбас або Слобожанщина» [5, с.82].

На сьогоднішній момент існує декілька парадигм, що розглядають регіон з різних сторін: регіон як квазідержавна, регіон як квазікорпорація, регіон як соціум, регіон як ринок, регіон як адміністративно-територіальне утворення, регіон як територія, регіон як простір тощо. У кожній із вказаних парадигм регіон розглядається крізь призму окремих ознак, за якими та чи інша територія може бути відповідним чином кваліфікована. Вибір відповідної парадигми диктується метою та завданнями, що вирішуються у ході наукового дослідження.

В останні роки значно активізувалися зусилля щодо визначення сутності регіону як економічної системи, що викликано проявом впливу різних чинників ендегенного та екзогенного характеру та необхідністю комплексного (системного) підходу до пізнання їхньої природи. У зв'язку з різними підходами до регіону, важливо виділити єдине визначення регіону як системи. Тому для вирішення даної проблеми необхідно розглянути сутність системи взагалі. Системою вважається «ціле, таке, що складається з частин (елементів); єдність розділеного, представленого як цілісність; сукупність елементів (частин, часток); взаємозалежна сукупність елементів. Все в світі, як і весь світ – система, а сам світ – світ систем. Та людина, що пізнає, давно виділила, що довкола неї сукупність елементів, що мають свій певний сенс. Не відразу, але довелося думаючій людині позначити цей феномен, – і народилося поняття – система» [6, с.255]. Доволі часто систему представляють як множину елементів з відношеннями та зв'язками між ними, що створюють відповідну цілісність. Це визначення виражає найбільш часте використання цього поняття, бо будь-яка система – це, перш за все, упорядкована відповідним чином множина елементів, між якими існують або можуть існувати зв'язки, що визначають її поведінку. Тим більше, що «система (від др.-греч. «συστήμα» – сполучення) – множина взаємопов'язаних елементів, відособлена від середовища та така, що взаємодіє з нею як ціле».

Термін «система» визначає як реальні, так і абстрактні об'єкти та широко використовується для конструювання інших понять. Будь-який елементарний об'єкт може розглядатися як підсистема цілого, до якого він відноситься. При цьому виділяються в ньому окремі частини і визначається взаємодія цих частин, що мають відповідні функції. З формальної позиції будь-які явища, процеси та системи – це об'єднання певних елементів та існування відповідних зв'язків між ними, що забезпечує їх цілісність та стабільність відносно зовнішніх і внутрішніх змін. Будь-яка система має характерні особливості, до яких відносяться:

- 1) когерентність, коли для елементів системи характерна сумісна дія, в результаті якої вони посилюють або послаблюють один одного;
- 2) цілісність, інтегративна властивість, коли система як цілісність володіє деякою новою властивістю, що відрізняється від властивостей елементів, виконуючи по відношенню до елементів, що не входять до системи, відмінну функцію від простої суми функцій елементів по відношенню до цих елементів;

3) поліструктурність – взаємне переплетіння різноякісних підсистем, що створюють кілька взаємозв'язаних між собою ієрархічних структур (виробничо-технологічних, територіальних, інституційних, соціальних тощо).

Усі системи розділяються на матеріальні та абстрактні. Матеріальні поділяються на фізичні, хімічні, біологічні та суспільні, або на системи неорганічної природи (фізичні, геологічні, хімічні та ін.) і системи живої природи. На відміну від матеріальних, абстрактні системи дуже специфічні; до них відносять певні поняття (як єдність родової та декількох видових ознак), теорії (як «зв'язки» ідей у певній галузі знань), наукові знання про системи, лінгвістичні (мовні), формалізовані, логічні та деякі інші системи. Більш розгорнутою є класифікація систем, яка передбачає виділення таких класів систем:

- 1) морфологічні системи, що містять інформацію про статичні відношення між елементами, наприклад, між предметами праці, засобами праці та людиною в процесі праці чи виробництва;
- 2) каскадні системи, що передбачають наявність зв'язків, які передають речовину, енергію та інформацію від одного елемента до іншого; наприклад, у системі взаємопов'язаних промислових підприємств продукція (вихід) одного підприємства є одночасно ресурсом (входом) іншого підприємства. При цьому кожен із елементів такої системи сам може бути системою, наприклад, підприємство є системою цехів. Таким чином виникає ієрархія каскадних систем і, отже, мова може йти про ієрархічні системи;
- 3) системи типу «процес-відповідь», що дозволяють вивчати процеси і причинні взаємозв'язки між елементами, наприклад, у виробничо-технологічних циклах (ВТЦ). У вітчизняній літературі системи цього й попередніх класів найчастіше визначають як функціональні;
- 4) керовані системи, що мають додаткові регулюючі елементи та тримають функціонування системи під контролем.

Будь-яка економічна система може бути охарактеризована за допомогою власних параметрів, під якими виступають відносно постійні показники, що характеризують її (систему) і показують, чим ця система відмінна від інших. Такими параметрами можуть виступати кількість елементів (ланок) системи, кількість зв'язків елементів між собою, кількість рівнів ієрархії управління системою та ін. Вважається, що існує три групи параметрів економічної системи: а) параметри зовнішнього середовища, б) параметри керівних дій; в) параметри внутрішнього стану системи.

Якість системи визначається структурою та її елементами. У статті С. В. Любимцевої [7, с.52] викладено міркування щодо складових економічної системи. В ній вказано, що елемент – є нерозкладним компонентом системи при даному способі його розгляду. Елементи різні, але кожен з них є носієм деяких фіксованих властивостей, що істотні для відносин, які вивчаються. Вони є взаємопов'язаними.

Основними елементами будь-якої економічної системи виступають продуктивні сили (праця, засоби виробництва, предмети і знаряддя праці) та виробничі стосунки (розподіл, обмін і споживання), які в своїй сукупності дозволяють існувати і у відповідному масштабі: територіальному (національна, регіональна, міжрегіональна, місцева) і виробничому (малі, середні і крупні підприємства, корпорації, транснаціональні корпорації). Кожна з названих систем відрізняється від іншої по існуючому набору елементів, які за своєї сукупності формують їх структуру. Структура – сукупність стійких стосунків, закономірних зв'язків між елементами. З поняттям структури системи пов'язані склад елементів, їх загальна організація, спосіб з'єднання, просторове розташування та інше. Зміна структури системи полягає в зміні частин і взаємозв'язків між частинами системи, яке може супроводжуватися зміною їх кількості. Зміни структури призводять до якісного перетворення системи.

Типи структур: а) лінійна структура (кількість зв'язків менша кількості елементів системи на одиницю); б) багатозв'язкова структура (кожен елемент має зв'язок з будь-яким іншим елементом системи); в) ієрархічна структура (має складність середню між лінійною і багатозв'язковою структурами). Прийнято вважати, що структура (від лат. «structura» –

будова, розташування, порядок) – відносно стійка єдність елементів, їх стосунків і цілісності об'єкту; інваріантний аспект системи; будова, внутрішня форма організації системи, що виступає як єдність стійких взаємозв'язків між її елементами.

Закономірності системних відносин цілісного об'єкту виявляються шляхом формування поняття структури. Відомо, що в процесі пізнання елементи системного та структурного аналізів переплетені та невід'ємні один від одного. Структура неможлива без системи, система в своїй основі завжди структурна. Елементи самі по собі та їх відносини не відображають повного структурного малюнку об'єкту. Елементи та їх відносини створюють структуру тільки тоді, коли відносини набувають характеру стійких внутрішніх зв'язків.

Якщо виділити окремо елементи економічної системи, то в її основі завжди буде визначена техніко-виробнича структура; у центрі – форма координації, відносини власності (спосіб присвоєння/відчуження) і відтворення; в якості оболонки – інституційно-правова і політична системи. З погляду на викладене, розуміння регіону як системи має багато трактовок. По-перше, регіон розглядається як єдина система зі своєю структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, по-друге – з боку відношення регіону з територіальними одиницями та господарюючими суб'єктами, по-третє – представлений системою взаємопов'язаних елементів, по-четверте – як складна господарська система. Також економічна система характеризується взаємопов'язаними елементами, які складають її структуру. Важливими елементами будь-якої економічної системи є соціально-економічні відносини, що базуються на формах власності на економічні ресурси і результати господарської діяльності, які склалися в економічній системі; господарський механізм, тобто спосіб регулювання економічної діяльності на макроекономічному рівні, а також система стимулів, якими заохочують учасників господарського життя; конкретні економічні зв'язки між підприємствами та організаціями, що взаємодіють між собою. Можна також сказати, що економічна система – це комплекс виробничих відносин, що відповідають рівню розвитку виробничих сил суспільства. Тобто тип економічних системи визначається пануючим способом виробництва. Виходячи з цього можна стверджувати, що сучасні напрямки формування глобального світового економічного, інформаційного, культурного, соціального простору ставлять нові питання, що пов'язані з формуванням та розвитком відповідних форм та методів управління регіональними системами. У зв'язку з чим під регіональними системами можна розуміти частини території держави, які можуть бути охарактеризовані однорідністю економічних та соціальних умов життєдіяльності або просторовою близькістю до одного з центрів, що взаємодіють з іншими частинами території держави та мають в обов'язковому порядку органи управління та/або загальні програми розвитку державного рівня.

В загальному розумінні під регіональними економічними системами необхідно розуміти певну сукупність різних елементів продуктивних сил прямо або побічно взаємопов'язаних у сфері громадського виробництва, географічно розташованих в межах певної (досить великої) території (простору) і пов'язаних між собою господарськими, технологічними, інформаційними та іншими зв'язками. У вузькому значенні, під регіональними економічними системами необхідно розуміти певне цілісне утворення, що використовує окремі чинники виробництва, яке також може бути охарактеризоване тісним взаємопов'язаним функціонуванням в межах окремої (досить обмеженої) території (простору). Це дозволяє підійти до класифікації регіональних економічних систем таким чином:

- 1) економічні регіони або макрорайони, які становлять собою значні за розміром території, на яких знаходяться декілька соціально-економічних територіальних систем, що спеціалізуються на окремих видах промислового або аграрно-промислового виробництва і відрізняються комплексним характером у розвитку продуктивних сил;
- 2) соціально-економічні територіальні системи, які становлять собою великі за розміром (у територіальному відношенні) та складні соціально-економічні системи з великою кількістю складових елементів, що відрізняються не лише за поліструктурністю та

багатофункціональністю, але й за множинністю їх взаємодій, значимістю та закономірностями функціонування;

- 3) функціонально-територіальні системи, які становлять собою систематизуючі елементи відповідної території, що обумовлюють у визначальній мірі масштаби та межі її розвитку, а також привносять специфічні особливості до взаємовідносин як всередині самої структури, так і за її межами.

Таким чином, під регіоном як економічною системою слід розуміти складну господарську систему взаємопов'язаних елементів зі своїми функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення. Саме виділені три види регіональної економічної системи (економічні регіони, соціально-економічні територіальні системи та функціонально-територіальні системи) визначають напрями її розвитку. Напрямок та темпи розвитку територіальних економічних систем знаходяться у безпосередньому зв'язку з географічним розташуванням, враховуючи вплив природно-екологічних факторів та кліматичних умов, повноту використання наявного потенціалу, а також ефективність функціонування господарюючих суб'єктів. Означені характеристики зумовлюють диференціацію територій за рівнем розвитку та реалізацією загальнодержавних інтересів. Вказане робить регіональну економічну систему вкрай потрібною при проведенні прикладних досліджень проблем регіонального та міжрегіонального зрізу.

Висновки і перспективи подальших розробок. Таким чином, проаналізувавши зміст парадигми регіону як економічної системи, можна зробити висновок про те, що на сьогодні вона залишається найбільш актуальною. При цьому необхідно підкреслити, що будь-яка регіональна економічна система є об'єднанням певних елементів з існуючими відповідними зв'язками між ними, що забезпечує їх цілісність і стабільність відносно зовнішніх і внутрішніх змін. Якість регіональної економічної системи визначається елементами (їх природою, властивостями) і структурою (зв'язками між елементами, взаємодією елементів). Власне елементи детермінують регіон як економічну систему. Важливими елементами будь-якої економічної системи є соціально-економічні відносини, що базуються на формах власності, які склалися в кожній економічній системі, на економічні ресурси і результати господарської діяльності; господарський механізм, тобто спосіб регулювання економічної діяльності на макроекономічному рівні, а також система стимулів і мотивацій, якими керуються учасники господарського життя; конкретні економічні зв'язки між підприємствами і організаціями. Тобто, під регіоном як економічною системою можна розуміти складну господарську цілісну систему взаємопов'язаних елементів зі своїми функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення.

Список використаної літератури

1. Пашнанов Э. Л. Основные направления исследований социально-экономического регионального развития / Э. Л. Пашнанов // Регионология. – 2005. – № 4. – С. 3–21.
2. Лапыгин Д. Ю. Методическое обеспечение процесса разработки плана стратегического развития региона / Д. Ю. Лапыгин // Менеджмент в России и за рубежом. – 2005. – № 6. – С. 40–52.
3. Василенко В. Методология экономической диагностики регионов / В. Василенко. – Киев: Пресса Украины, 2008. – 96 с.
4. Хохлова О. А. Методологический аспект исследования структурных изменений в экономике региона / О. А. Хохлова // Регионология. – 2005. – № 4. – С. 83–99.
5. Тимарцев Ю. А. Старопромышленный регион как объект социально-экономического исследования / А. Ю. Тимарцев // Экономічний вісник Донбасу. – 2009. – № 4 (14). – С. 81–87.
6. Осипов Ю. М. Система / Ю. М. Осипов // Философия хозяйства. – 2010. – № 3 (69). – С. 255–259.
7. Любимцева С. В. Трансформация экономических систем / С. В. Любимцева // Экономист. – 2003. – С. 51–73.

Прийнято до друку 16.09.2011